

ALBERT B. GÁBOR PHD

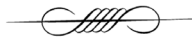
albert.gabor@ke.hu

egyetemi docens (Kaposvári Egyetem)

A Deák kultusztól a romantikus „Ferenc Jóska-kép” kialakulásáig

**Avagy az Osztrák–Magyar Monarchia reprezentációja
a Horthy-korszak történelemtankönyveiben**

From the Cult of Ferenc Deák to the romantic image of Franz Joseph

ABSTRACT

The way of thinking in History textbooks of the Horthy-period was determined by the positive image of the Austro–Hungarian Monarchy (it was the period of peace, welfare and development). Moral standards to be followed and attractive role models occurred by presenting Ferenc Deák, Queen Erzsébet and the romantic emperor-image in textbooks. The Compromise of 1867 meant reconciliation between the king and the nation, and return to the constitutional path. Those who caused contrast between people and their monarch were the ruler’s bad advisers. The warm-hearted Queen Erzsébet was found to be suitable to resolve the conflict.

KEYWORDS

history of textbook, textbook research, positive image of the Austro–Hungarian Monarchy

DOI 10.14232/belv.2017.3.7

<https://doi.org/10.14232/belv.2017.3.7>

Cikkre való hivatkozás / How to cite this article: Albert B. Gábor (2017): A Deák kultusztól a romantikus „Ferenc Jóska-kép” kialakulásáig. *Belvedere Meridionale* 29. évf. 3. sz. 90–98. pp.

ISSN 1419-0222 (print)

ISSN 2064-5929 (online, pdf)

(Creative Commons) Nevezd meg! – Így add tovább! 4.0 (CC BY-SA 4.0)

(Creative Commons) Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0)

www.belvedere-meridionale.hu

BEVEZETŐ GONDOLATOK

A történelem tantárgy- és tankönyvtörténet kutatói számára köztudott, hogy a Horthy-korszak első időszakában (1920 és 1924 között) a századelőn használt tankönyveket adták ki újra, kisebb átdolgozásokkal. Az új sorozat a 1924-es középiskolai törvényt és tantervet követően, 1926-tól felmenő rendszerben jelent meg és az 1930-as évek második feléig forgalomban is maradt. Az utolsó sorozat tankönyvei az 1930-as évek végétől kerültek ki a nyomdákból. A tankönyvtörténeti korszakhatárok rugalmas kezelése azért indokolt, mert a kultúrpolitikai koncepció, a tanterv és utasításának megjelenése között akár több év is eltelhetett. Jelen írás arra vállalkozik, hogy a korszak tankönyvtermésében az Osztrák–Magyar Monarchiáról alkotott kép megítélését és változásait vegye górcső alá a hagyományos tartalomelemzés módszerével egyrészt historiográfiai, másrészt politikai-ideológiai szempontból. Írásunk – részben a tankönyv – és tantárgytörténet néhány szakmunkáira (UNGER 1976; KARDOS 2003) részben a korabeli tankönyvi – elemi iskolai, középiskolai, polgári leányiskolai stb. forrásbázisra támaszkodik. Különösen három kérdéskör megválaszolására teszünk kísérletet?

1. Hogyan változott meg Horthy-korszakban a kiegyezés megítélése a századelő kiegyezés-képéhez képest?
2. Hogyan festették meg Deák Ferenc, Ferenc József és Erzsébet királyné portréját a korabeli iskolaskönyvek? Milyen historiográfiai és konkrét politikai okok vezettek ahhoz, hogy Deák bekerüljön a magyar történelem Pantheonjába és hogyan alakult ki a romantikus „*Ferenc Jóska*”-kép?
3. Milyen általános kép élt a korszak tankönyveiben a Monarchiáról?

A KIEGYEZÉS MEGÍTÉLÉSÉNEK VÁLTOZÁSAI

A Horthy-korszak – kiemelten az első két tankönyvtörténeti időszak – tankönyveire egyrészt erősen hatott a századelő közjogi-liberális eszmerendszere, másrészt aktuálpolitikai indíttatásból az egész korszakban meghatározó volt a forradalmi mozgalmak elítélése. Ne feledjük, hogy a rendszer az 1918–1919-es forradalmaktól elhatárolódva önmagát ellenforradalminak identifikálta és mindent megtett azért, hogy a kor tanulóifjúságában fel se merüljön a forradalmak pozitív megítélésének gondolata. Ebből kifolyólag a korszak tankönyveiben végig a király és a nemzet kibéküléséről, az alkotmányos úthoz való visszatérésről olvashatunk, valamint arról, hogy – és ez szinte semmit sem változott a dualizmus korabeli tankönyvekhez képest – miként lehet a megbántott nemzeti önérzetet és a kötelező királyhűséget összeegyeztetni. A kiegyezést a reformkorban megindított alkotmányjogi küzdelmek záró pontjaként láttatták a szerzők. Madai Pál 1926-os középiskolai tankönyve „*A nemzeti reformok kora*” című fejezetét Széchenyi István gróf munkásságával indította és a kiegyezéssel zárta (MADAI 1926. 124–139.). A századelő tankönyveihez hasonlóan a korabeli kiadványok az 1848–1849-es eseményeket röviden, a közjogi elemeket kiemelve, a reformkor folytatásaként mutatták be. A korszak tankönyvsorozatai az 1848–1849-es események csúcspontjaként – a feldolgozási mód a századelő munkáihoz hasonlóan Horváth Mihály egykori koncepcióján alapult (vö.: UNGER 1976. 49.) – nem 1848. március 15-ét, vagy 1849. április 14-ét, hanem az áprilisi törvények időpontját (1848. április 11.) jelölték ki, a szabadságharc kirobbanását pedig az alkotmányjogi kérdések rendezetlenségéből és a nemzetiségek mozgolódása okaként vezették le. 1848. március 15-e részletes kibontására

a tankönyvszerzők többsége nem is vállalkozott, még a forradalom szó használatát is taktikusan elkerülték és az eseményeket, mintegy mellékepeződéként igyekeztek bemutatni.¹ Az 1848-as forradalom mellékepeződéként történő bemutatása, a szabadságharcnak pedig az alkotmányos útról való letérés keretében való tárgyalása után a tankönyvírók számára az 1867-es kiegyezés jelentette az alkotmányos úthoz való igazi visszatérést. A Kalász-Iskolakönyvek 1926-os kiadványa a kiegyezésről szóló fejezet tárgyalásánál külön alfejezetcímet szentelt a király és nemzet kibékülésének, melynek csúcspontja Ferenc József és Erzsébet királyné megkoronázása volt: „*I. Ferenc József 1867. június 8-án magát felséges nejével, Erzsébettel együtt megkoronáztatta. Ezzel teljes lett a béke király és nemzet között. ... Az alkotmány visszaállítása a fejlődés és virágzás mezejére vitte a magyar hazát.*” (BAGDY ET AL. 1926. 107.)

DEÁK A MAGYAR TÖRTÉNELEM PANTHEONJÁBAN

A háború előtt a történelemtankönyvek többsége, főként az alsóbb évfolyamokon a nagy történelmi személyek köré építve, olvasmánytörténeti alapon, sok-sok adattal, évszámmal, egy-egy alkotmánytörténeti utalással kiegészítve tárgyalta az eseményeket. A biografikus történelemtanításról szóló viták – és erről az Országos Közoktatási Tanács (továbbiakban: OKT) jegyzőkönyvei tanúskodnak – az egész korszakban meghatározóak voltak. Az 1920 decemberében újjáalakult tanács a miniszter szakmai tanácsadó szervezeteként működött, állandó és szaktanácsadókból állt. Az 1924-es középiskolai történelemtanterv például az alsóbb évfolyamokon az érzelmi színezetet és biografikus előadást tekintette a történelemtanítás rendezőelvének. A klebelsbergi időszak kiváló piarista szerzője, Balanyi György – aki a Szent István Társulat utolsó tankönyvsorozatának szerkesztője volt – az 1930-as évek végén az új tanterv bevezetésekor is még azt hangsúlyozta, hogy a biografikus feldolgozás nem azt jelenti, hogy olvasmányi alapon kell tanítani a diákokat, hanem egy olyan korszakcentrikus oktatást kell kialakítani és az alsóbb osztály tankönyveinek szemléletében érvényre juttatni, amelyen belül a történelmi személyek is helyet kapnak.² Részben ez a biografikus történelemtanítási (és tankönyvszerkesztési) tradíció nagymértékben hozzájárult a történelmi hősök köré szervezett történelemtanítási koncepció és az ez alapján megírt tankönyvek továbbéléséhez. A történelmi hőskultusz újrualapozásához – egyet értve Unger Mátyással – hozzájárult a szellemtörténeti irányzat is. A kor tankönyvszerzői, akár ismerték, akár nem az új irányzatot, a történelem irányítóit a nagy emberekben vélték felfedezni. „*A szellemtörténet különösen sokra értékeli a biográfiákat,*” – fogalmazott (UNGER 1976. 187.). Ember István, a szellemtörténeti tankönyvmodell kidolgozója pedig egyik írásában azt írta, hogy a szellemtörténeti iskola szerint elsősorban a hősökben *objektíválódik a szellem*, a hősök ... a korösszefüggések ... leghatározottabb kifejezői.” (EMBER 1923. 1–6., idézi: UNGER 1976. 187.).

A historiográfiai összefüggések után néhány vonás a változó Deák-képhez! Hogyan került be Deák Ferenc végleg a magyar történelem Pantheonjába?

¹ Ember István és Dékány István a pesti ifjúság megmozdulásaként (EMBER – DÉKÁNY 1926. 125.), a Mika–Marczinkó szerzőpáros az 1930-as, Szegedi Tasziló az 1942-es tankönyvében tüntetésként összegezték a március 15-i pesti eseményeket. (MIKA – MARCZINKÓ 1930. 91.) Csupán Takáts György 1921-es és Madai Pál 1926-os munkája kivétel az általános interpretációs mód alól. Takáts Petőfi verséről a „*Talpra magyar*”-ról egyenesen azt írta, hogy az a „*magyar szabadság első lélekzete*” (TAKÁTS 1921. 177.) volt. Madai pedig március 15-ét a szabadság nagy napjaként értékeli. (MADAI 1926. 131.)

² OKT jegyzőkönyvek. 1937–1938. OPKM. 9.

Deák Ferenc kultusza a századforduló idején bontakozott ki. A Horthy-korszak első tankönyveiben, 1920 és 1924 között kissé elhalványult a szerepe, míg a klebelsbergi időszakban, majd a hómani tankönyvekben ismét markánsabb megítélést kapott. Marczali Henrik 1894-es tankönyve kiemelte, hogy a kiegyezés Deák műve volt: „Az 1867-iki törvényeknek mind szerkesztésében, mind megvédésében a kiegyezést rosszálló pártok ellen, Deáknak volt a legnagyobb része.” (MARCZALI 1894. 211., idézi: KARDOS 2003. 43.). Takáts György 1921-es munkája is szűkszavúan, tényszerűen és röviden ismertette a kiegyezést és Deák szerepét. (TAKÁTS 1921. 182., 184.; KARDOS 2003. 45.). Érdemes egy 1913-as tankönyv képanyagát is szemügyre vennünk hiszen a tankönyvi képek száma, nagysága kijelöli egy-egy történelmi szereplő fontosságát is. A Koczogh–Takács-féle 1913-as tankönyvében István nádor (mint az alkotmányos út egyik élharcosa) majd egész oldalas portréja mellett Deákról és kehidai házaról jóval kisebb kép látható. (KOCZOGH – TAKÁTS 1913. 113., 119–120.) A szerzők a császárról egy fiatal és egy időskori, Erzsébet királynéről majd féloldalnyi képet közölnek. (KOCZOGH – TAKÁTS 1913. 121–123.) A szerzőpáros tankönyvei az átmeneti időszak kedvelt munkái voltak. A klebelsbergi időszakban Deák végleg bekerült a magyar történelem arcképcsarnokába, háttérbe szorítva Kossuth vagy Petőfi alakját.

A fentebb már citált Kalász-Iskolakönyv 1926-os kiadványa Deákot állította a nemzet elé példaképnek: „Rámutatott arra, hogy a törvény és igazság ereje, nemcsak a nemzetnek, hanem az uralkodónak is szükséges... Deák bölcsessége és az ősi alkotmányhoz való ragaszkodása a békülés útjára vezetett.” (BAGDY ET AL. 1926. 104.).

A korszak tankönyvei Deák munkásságában, mint Széchenyi életművének végrehajtóját, az ősi alkotmányhoz való ragaszkodását és békülékenységét hangsúlyozták leginkább.

Szügyi Trajtler Géza és Greiner Gyula szerzőpáros katolikus népiskolák számára írt 1936-os tankönyve ekképp méltatta Deák szerepét: „A kiegyezéssel Deák Ferenc megmentette és befejezte azt a nagy munkát, amelyet Széchenyi kezdett. A pesti Duna-parton a nemzet hálája szobrot emelt a haza bölcsének, a békés megegyezés hatalmas szószólójának.” (SZÜGYI TRAJTLER – GREINER 1936. 91.).

Deák szerepe a trianoni békekötés utáni újjászületésben, a nemzet talpon maradásában is helyet kapott. Domanovszky III. osztályos magyar történelmi tankönyvében Trianon kapcsán jövőre irányuló megoldási javaslattal állt elő, melyhez a történelmi múltból vesz példákat: „Csak az egyetértés, az egység sokszorozhatja meg erőit és védheti meg a fölösleges erőpazarlástól. Az önkényuralom korától kell tanulnia a magasztos tőrést, Deáktól az elvet, hogy passzív viselkedéssel miként kell kivárni azt az időpontot, amikor jogföladás nélkül kívánhatja álláspontjának elismerését.” (DOMANOVSZKY 1926. 205.)

A ROMANTIKUS „FERENC JÓSKA”-KÉP KIALAKULÁSA

A Deák-kép pozitív megítélése, a kultusz kialakulása együtt járt Ferenc József portréjának teljes átprofilizálásával. Hogyan lehet a nemzet szemében rossz uralkodóból, az 1848–1849-es szabadságharc vérbefojtójából pozitív uralkodó-képet rajzolni? A tankönyvszerzők három megoldással éltek. Egyrészt korábbi korok tankönyveiből merítettek, amikor a nemzet és uralkodója közötti megbékélés hiánya miatt nem az uralkodót, hanem annak rossz tanácsadóit hibáztatták. A Kalász-Iskolakönyv 1926-os munkája az 1848-as áprilisi törvényekkel kapcsolatban az alábbiakat fogalmazta meg: „A király rossz tanácsadói az új törvények megsemmisítésére törekedtek. Titokban izgatókat küldtek északra, keletre és délre, hogy a Kárpátok népét a magyarok ellen tüzeljék.” (BAGDY ET AL. 1926. 100.). Pár oldallal később ugyanez a tankönyv a bécsi titkos

tanács „*aknamunkájáról*” ezt emelte ki: „*A bécsi titkos tanács föllázította az idegenajkú honfitársainkat.*” (BAGDY ET AL. 1926. 103.). A katolikus népiskolák számára írt 1936-os tankönyvben szintén a rossz tanácsadókról olvashatunk: „*Deák híres húsvéti cikkében kifejtette, hogy a nemzet és a király közt támadt ellentétnek mindig a rossz tanácsadók az okai.*” (SZÜGYI TRAJTLER – GREINER 1936. 90.). Deák Pesti Naplóban megírt híres húsvéti cikkére történő utalás köszönt vissza más tankönyvekben, így Madai Pál 1926-os kiadványában is, amelyben a cikk írója „*a nemzet és királya közötti félreértésért az osztrák tanácsadókat okolta,*” (MADAI 1926. 138.). Domanovszky ennél részletesebben, történeszi alapossággal mutatta be a húsvéti cikk sajtótörténeti összefüggéseit: „*Ez a cikk a bécsi Botschafter április 9-i cikkével vitatkozott, amely azt írta, hogy Magyarország történelmében bizonyos elkülönző vágy vonul végig; hogy a magyar alkotmány ellenkezik a birodalom érdekeivel, és hogy éppen ezért hiábavaló a nemzet törekvése, hogy alkotmányát biztosítsa, mert ezt az alkotmányt mindig meg kellett sérteni. Deák szemrehányást tett a Botschafternek, hogy a nemzet bizalmát is le akarja rombolni; rámutatott, hogy Magyarország soha nem akart elszakadni. A fölkelések oka az volt, hogy törvényeit gyakran megsértették, ezeknek a sérelmeknek az okai pedig mindig az osztrák államférfiak voltak; és mindig a fejedelmek, akik mélyebb belátásúak és szigorúbb lelkiismeretűek voltak, állították helyre a megsértett törvényeket.*”³ (DOMANOVSZKY 1930. 134.). A tankönyvek a húsvéti cikk következményeit is bemutatták, mely az uralkodóra is nagy hatást gyakoroltak (DOMANOVSZKY 1930. 135.; EMBER 1930. 94.)

A romantikus „*Ferenc Jóska*”-kép kialakulásához minden bizonnyal Erzsébet királyné pozitív tankönyvírói megítélése is hozzájárult. Voltak olyan munkák – mint az előbb idézett katolikus népiskolai tankönyv is, – mely szerint a nemzet és az uralkodó kibékülését Erzsébet királynénak és Deák Ferencnek köszönhette (SZÜGYI TRAJTLER – GREINER 1936. 90.). Deák és Erzsébet királyné méltatása, Erzsébet magyarok iránti rokonszenve és jóságossága a polgári leányiskolák IV. évfolyama számára írt 1929-es tankönyvben is nyomon követhető. A szerzők a kiegyezés politikai érdemeiért Deákot méltatták, de, mint írják „*a személyi ellentétek kiegyenlítésén sokat fáradozott Erzsébet királyné*” (ZÁVODSZKY – KERÉKGYÁRTÓ 1929. 127.). A tankönyv – iskola-tipológiailag teljesen indokoltan, lévén polgári leányiskolák számára készült a munka – többet foglalkozott a királyné személyével, a magyarok iránti rokonszenvével, mint a többi iskoláskönyv: „*Kedvelte magyar kiválóságainkat: különösen Andrássy Gyulát és Deák Ferencet tüntette ki bizalmával, de Jókai Mór regényeit is mindig megszerezte, és ezeket neki magyar udvarhölgyei olvasták fel. Midőn 1876-ban Deák meghalt, Erzsébet megsiratta őt és gyászruhába öltözött, személyesen vitt ravatalára koszorút.*” (ZÁVODSZKY – KERÉKGYÁRTÓ 1929. 127.). A tankönyvi szöveg hatását növelte a majd egész oldalnagyságú „*Erzsébet királyné Deák Ferenc ravatalánál*” című kép is (ZÁVODSZKY – KERÉKGYÁRTÓ 1929. 126.). Erzsébet királyné iránti szimpátia a tankönyvek vissza-visszatérő motívuma. Ember István 1926-ban a királynénak a Bach-korszak idején kifejtett erőfeszítéseit méltatta: „*Az elnyomás keserűségén sokat enyhített Ferenc József császár ifjú neje, Erzsébet. Szavára sok börtönben sínylődő hazafi kapta vissza szabadságát. Jöndulatát élete végéig megőrizte hazánk iránt.*” (EMBER 1926. 130.) A király és királyné portréja is fellelhető a legtöbb tankönyvben. Novy Ferenc 1926-os tankönyvében Deákról is, valamint Ferenc Józsefről és Erzsébet királyné koronázásáról is láthatunk rajzokat (a képeket Horváth Jenő készítette) (NOVY 1926. 122.,123.).

Végezetül a pozitív uralkodó kép a király igazságérzetére, jóságára, jó tetteire utaló tankönyvi szöfordulatokban is megnyilvánult. A Szügyi Trajtler és Greiner szerzőpáros 1936-os munkájában

³ Az eredeti tankönyvi szöveg elírását javítottam.

ezzel kapcsolatban az alábbiakat olvashatjuk: „*A király jó szívét ismeri a nemzet, azért tőle várja jogaink és alkotmányos szabadságának helyreállítását.*” (SZÜGYI TRAJTLER – GREINER 1936. 90.). „*A husvéti cikkben Deák rámutatott a nemzet évszázados hűségére, egyben az uralkodó bölcsességére és igazságszeretetére hivatkozott.*” – olvashatjuk Ember István VII. osztályos egyetemes történeti tankönyvében (EMBER 1930. 94.) A Kalász-Iskoláskönyvek 1926-os kiadványa az 1867-es koronázással kapcsolatban pedig külön említést tett a király nemes cselekedetéről: „*A királynak ama nemes tette, hogy a koronázási ajándékpénzt a 48-as rokkant honvédeknek adta, még fokozta az örömet.*” (BAGDY ET AL. 1926. 107.)

A MONARCHIA, MINT A BOLDOG BÉKE ÉS FEJLŐDÉS IDŐSZAKA

A Horthy-korszak tankönyvei az Osztrák–Magyar Monarchiát a boldog béke és fejlődés korszakaként ábrázolták. A Királyi Magyar Egyetemi Nyomda 1938-as tankönyve a kiegyezés utáni majdnem félszázados időszakot szintén a béke időszakaként említette (MARCZINKÓ – PÁLFI – VÁRADY 1938. 123.), és csak alig akadt olyan tankönyv, amely erre az idealisztikus képre némi fátyolt borított volna.⁴ Összehasonlításként álljon itt Madai Pál valamint Ember István és Dékány István 1926-os magyar történeti tankönyveinek fejezet – és alfejezetcímei!⁵ Összehasonlításunkban csak a kiegyezéstől az első világháborúig terjedő időszak tankönyvi feldolgozására térünk ki (vastag kurzívval jelöljük a témához tartozó fő fejezet címét, majd utána soroljuk fel a lecke alfejezeteit, ablakcímeit).

Madai Pál (1926) III. osztályos tankönyve: *I. Politikai és kulturális átalakulásunk a világháború kitöréséig*: A Deák-párt kora (1867–75); A szabadelvű párt kora (1875–1905); A koalíciós pártok kora (1906–1910); A nemzeti munkapárt kora (1910–1918); Anyagi és szellemi műveltségünk a kiegyezés után, Gazdasági életünk, Szellemi műveltségünk. (MADAI 1926. 140–144.)

Ember István és Dékány István (1926) III. osztályos tankönyve: *6. Belső fejlődésünk a kiegyezéstől a világháborúig*: Szabadelvű párt; Bíróságok; Nemzetiségek; Az Alföld; Bányák; Ipari fejlődés; Vasutak; Iskolázás; Múzeumok; Millénium. (EMBER – DÉKÁNY 1926. 134–138.)

Mindkét szerző mintegy négyoldalnyi terjedelemben tárgyalta a témát. Madai, a kronologikus rendezésvé köre szervezte mondanivalóját, ezzel szemben az Ember–Dékány szerzőpáros inkább az események, történések kulcselemeit kötötte össze és – a rövid pár soros politikatörténeti áttekintést leszámítva – nem követte a pontos kronológiát. Madai nagyobb terjedelemben és részletesen ecsetelte a dualizmus kori pártrendszer alakulását és a politikai döntéshozatal működését. Mindkét tankönyv a béke és haladás nagy korszakaként tárgyalta az 1867 és 1918 közötti időszakot. Madai erről így írt: „*A csaknem félszázadig tartó béke és a nemzet visszaszerzett önrendelkezési joga a haladásnak addig páratlan korszakát nyitották meg hazánk számára.*” (MADAI 1926. 140.) Az Ember–Dékány-féle munka egy rövid mondatban értékelt a kiegyezéstől az első világháborúig terjedő korszakot: „*A kiegyezés után gyors fejlődésnek indult hazánk.*” (EMBER – DÉKÁNY

⁴ A Tisza Kálmán kormányával kapcsolatban írta Domanovszky: „*A rend, a nyugalom és a haladás idézték föl ezt a virágzást. De a csillogó fény mögött mindig ott lappangott s Tisza stabilizált kormányát is állandóan fenyegette a magyar politikai életnek a múltból származott két nehéz problémája: az Ausztriához való viszony és a nemzetiségek kérdése.*” (DOMANOVSKY 1930. 169.)

⁵ Korábbi tankönyvhasználati -és iskolatörténeti kutatásaink bizonyították, hogy a klebelsbergi időszakban a Madai-féle tankönyvet használta Magyarországon az összes református felekezeti fenntartású fiú-középiszkola, míg Ember István vonatkozó kiadványa az evangélikus fiú-középiszolák kedvelt tankönyvének számított, de a fővárosban is (főként a belső kerületekben) népszerű volt ez a munka (ALBERT 2015).

1926. 140.). Madai munkáját inkább jellemezte az adatgazdagság, a történelmi események ok-okozati összefüggéseinek felvázolása. Ezzel szemben a másik kiadvány inkább a hatásösszefüggésekre helyezte a hangsúlyt, tankönyvi mondanivalója strukturáltabb, a pontokba szedett gondolatai segíthették a vázlatolást. Madai tankönyvi fejezete inkább biografikus színezetű, a dualizmus korából kilenc történelmi személy munkásságáról, míg Ember István és Dékány István tankönyve csupán öt történelmi személyről tett említést. Mindkét tankönyv részletesen írt a gazdasági és szellemi fejlődésről. Egyik tankönyvből sem hiányozhat a honfoglalás ezeréves évfordulójára rendezett kiállítás részletes bemutatása, az ipar, a közlekedés és a mezőgazdaság fejlődésének, az oktatás és kultúra eredményeinek részletes ismertetése. Madai részletesen bemutatta az oktatáspolitikai és iskoláztatás történetét, báró Eötvös József 1868-as, Apponyi Albert gróf 1908-as törvényét, Trefort Ágoston 1883-as középiskolai reformját, számadatokkal is alátámasztva iskolatipológiai elemzést is nyújtott. Madai részletesen írt a tudományos intézetek, irodalmi és művészeti társaságok alakulásáról egyaránt. Ember és Dékány nem tartották szükségesnek a történelmi személyek, a korabeli oktatási miniszterek nevének említését, de kötelező iskolázásról szóló törvény következményeiről, az analfabétizmus visszaszorításáról, a különböző típusú iskolák létrejöttéről, az intézményekről részletes áttekintést adtak. Egyik könyvből sem maradt el Baross Gábor munkásságának méltatása.

NÉHÁNY ZÁRÓ GONDOLAT

Írásunkban az Osztrák–Magyar Monarchia reprezentációját vázoltuk fel a Horthy-korszak néhány történelemtankönyvén keresztül. A kiegészítéstől az 1918-ig tartó korszakot a tankönyvek a béke, a jólét és fejlődés időszakaként említették, a követendő erkölcsi normák és vonzó példaképek Deák Ferenc, Erzsébet királyné és a romantikus császárkép alakjainak tankönyvi megrajzolásában öltöttek testet. 1920 és 1924 közötti tankönyvekre még erősen a századelő közjogi-liberális gondolatvilága nyomta rá a bélyegét (ne feledjük, hogy a történelemtanárok szocializációjára ez az időszak és annak eszmerendszere még erősen hatott). Ebből eredően a király és a nemzet kibékülése, az alkotmányos úthoz való visszatérés volt a mérvadó szempont, a tananyag biografikus feldolgozása pedig lehetőséget adott arra, hogy a nagy történelmi hősök köré szervezeten lehessen a pozitív Monarchia-képről írni. A nemzet és uralkodója közötti ellentét feloldására a jóságos Erzsébet királyné bizonyult a legalkalmasabbnak, ennek akadályozása pedig a király rossz tanácsadói miatt történt. A fejlődő korszak kialakításában Deák Ferenc személye elvitathatatlan, a korszak egészét viszont a nagy, jóságos és igazságos Ferenc József alakja fémjelzte. Az uralkodó 1916-os halála jelenti alapjában a rendszer végét, melyről a többször idézett katolikus népiskolai tankönyv így írt: „*A nemzet nagy fájdalommal kísérte sírjába a nagy magyar királyt, akinek hosszú uralkodása alatt a magyar nép jólétben élt, gazdagodott, és műveltebbé lett.*” (SZÜGYI TRAJTLER – GREINER 1936. 95.). Az Osztrák–Magyar Monarchia korszakának pozitív tankönyvi ábrázolását az aktuálpolitika is alakította. Az 1920 és 1924 közötti tankönyvek – főként a római katolikus szerzők munkái – még erősen legitimista állásponton álltak, a kormányzói hatalmat is csak ideiglenes jellegűnek tekintették. Jászai Rezső és Balanyi György 1924-es tankönyve mintegy húszoldalmi fejezetet szánt a kiegészítés utáni események tárgyalására. A tankönyv képanyaga beszédes! IV. Károlyról, Zita királynéről egyaránt féloldalmi kép található, a tankönyv utolsó oldalán pedig a gyermek Ottóra majd egész oldalas fényképet szenteltek a szerzők (JÁSZAI – BALANYI 1924. 110–130.). Mindez az uralkodó család és egy letűnt korszak utáni nosztalgiaát igazolta. A klebelsbergi időszakban a legitimációs szempont szürkülni kezdett, az új nemzeti

szimbólum Horthy Miklós történelmi alakjában jelentkezett. Ennek ellenére az Osztrák Magyar Monarchiáról kialakult pozitív tankönyvírói kép végigvonul az egész korszakon. A hómáni időszak egyik középiskolai tankönyve így summázta ezt az időszakot: „A kiegyezéstől a világháborúig terjedő félévszázados időszak élénk bizonyosága annak, hogy nemzetünk nemcsak hadi erényeivel tűnt ki az európai népek között, hanem a béke műveiben – elsősorban művelődési téren – is megállja a versenyt azokkal. Míg más nemzeteknek századok álltak rendelkezésre e téren, addig nekünk évszázadokig minden erőnket a csatatéren kellett kifejtetnünk, hogy a tatár, a török, majd később az idegen uralkodóház beolvasztó törekvései ellen védjük életünket. Elgondolkozhatunk rajta, hová fejlődöttünk volna, ha a művelődés terén nem 50 évig, hanem századokon át békében dolgozhattunk volna.” (MARCZINKÓ – PÁLFI – VÁRADY 1938. 126.)

IRODALOM

ALBERT B. GÁBOR (2015): *Tankönyvpiac, tankönyvhasználat, tankönyvrevízió*. Mozzanatok a klebelsbergi korszak történelemtankönyv-történeti és iskolatörténeti kutatásaiból. Habilitációs dolgozat. Kaposvár. <http://eklektika.ektf.hu/sites/default/files/dolgozat.pdf>. Hozzáférés: 2017. 06. 05.

BAGDY ISTVÁN – BERKÉNYI KÁROLY – BERWALDSZKY KÁLMÁN – SUGÁR VILMOS (1926): *A magyar nemzet története alkotmánytörténeti és honpolgári ismeretekkel az elemi népiskolák V–VI. osztálya számára*. Kalász-Iskolakönyvek. Budapest, Kalász Áruforgalmi R.–T.

DOMANOVSZKY SÁNDOR (1926): *Magyarország története a középiskolák III. osztálya számára*. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda.

DOMANOVSZKY SÁNDOR (1930): *Világtörténelem*. A francia forradalom kitörésétől napjainkig a középiskolák VII. osztálya számára. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda.

EMBER ISTVÁN (1923): A modern történettanítás kérdései. *Magyar Pedagógia* 32. évf. 1–6.

EMBER ISTVÁN – DÉKÁNY ISTVÁN (1926): *A magyar nemzet története a középiskolák III. osztálya számára*. Budapest, Athenaeum.

JÁSZAI REZSŐ – BALANYI GYÖRGY (1924): *Magyarország története a mohácsi vésztől napjainkig a középiskolák IV. osztálya számára*. 4. kiadás. Budapest, Lampel.

KARDOS JÓZSEF (2003): Deák Ferenc és a kiegyezés a tankönyvekben. *Könyv és Nevelés* 5. évf. 4. sz. <http://olvasas.opkm.hu/index.php?menuId=125&action=article&id=466> Hozzáférés: 2017. 06. 05.

KOCZOGH ANDRÁS – TAKÁTS GYÖRGY (1913): *A magyar nemzet története: A gimnáziumok és reáliskolák IV. osztálya számára*. A tanterv és utasítások figyelembe vételével. Budapest, Athenaeum.

MADAI PÁL (1926): *Magyarország történelme a gimnáziumok, reál-gimnáziumok és reáliskolák III. osztálya számára*. Budapest, Franklin.

MARCZALI HENRIK (1894): *Magyarország története*. Középfokú iskolák számára. Budapest, Athenaeum Irodalmi és Nyomda R.–T.

MARCZINKÓ FERENC – PÁLFI JÁNOS – VÁRADY ERZSÉBET (1938): *A magyar nemzet elbeszélő története*. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda.

MIKA SÁNDOR – MARCZINKÓ FERENC (1930): *Világtörténelem*. 4. kötet. Középiskolák VII. osztálya számára. Budapest, Lampel.

NOVY FERENC (1926): *A magyar nemzet története. Állampolgári ismeretek.* Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda.

SZEGEDI TASZILÓ (1942): *Magyarország története a szatmári békétől napjainkig a gimnázium és leánygimnázium VIII. osztálya számára.* Budapest, Szent István Társulat.

SZÜGYI TRAJTLER GÉZA – GREINER GYULA (1936): *A magyar nemzet történelme és alkotmánya az osztott és részben osztott katolikus elemi népiskolák V–VI. osztálya számára.* Hetedik kiadás. Budapest, Szent István Társulat.

TAKÁTS GYÖRGY (1921): *A magyar nemzet története.* Gimnáziumok, reáliskolák és leánygimnáziumok VIII-ik osztálya számára. Harmadik átdolgozott kiadás. Budapest, Athenaeum.

UNGER MÁTYÁS (1976): *A történelmi tudat alakulása középiskolai történelemtankönyveinkben a századfordulótól a felszabadulásig.* Budapest, Tankönyvkiadó.

ZÁVODSZKY LEVENTE – KERÉKGYÁRTÓ ILONA (1929): *A magyar nemzet története II. rész.* A mohácsi vésztől napjainkig a polgári leányiskolák IV. osztálya számára. Budapest, Athenaeum.